
ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏB KURSUNDA KİMYANIN TƏDRİSİNDƏ SİNİFDƏNXARİC İŞLƏR TƏLİMİN KÖMƏKÇİ FORMASI KİMİ

M.H.Şahbazov, N.X.Səfixanlı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Hazırda elmin bütün sahələri kimi kimya sahəsi də çox sürətli inkişafdadır. Bu səbəbdən ənənəvi tədris metodları inkişafa bağlı yaranmış çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün kifayət etmir.

Orta ümumtəhsil məktəblərində müəllim fənnin tədrisində ənənəvi metodlardan istifadə etdikdə, şagirdlərə sinif mühitində informasiyalar hazır formada təqdim edilir. Günbəgün artan informasiyalar və bu informasiyaların şagirdlərə çatdırılmasında yaranan problemlər şagirdlərin bilik əldə etməsini çətinləşdirir və biliyin davamlılığını azaldır. Bilik əldə etmənin sürətli və biliyin daha davamlı olmasını təmin etmək üçün ilk növbədə şagirdlərin fəallığını təmin etmək, yəni fəal öyrənmə metodlarından istifadə etmək lazımdır. Fəal öyrənmə metodları dedikdə, yalnız sinifdaxili görülən işlər deyil eyni zamanda sinifdənxaric işlər də nəzərdə tutulur.

Kimyanın tədrisində də sinifdənxaric işlər tətbiq olunmuş və müsbət nəticələr alınmışdır. Kimyadan sinifdənxaric işlər-dərs ilə birlikdə məktəbdən sonra həyata keçirilən təhsil prosesinin düzgün təşkilində vacib rol oynayan təlimin köməkçi forması hesab olunur.

Orta ümumtəhsil məktəblərində motivasiya ,öyrənmə həvəsi ,müstəqillik , yaradıcılıq kimi şagird fəaliyyətlərinin qazandırılmasında, eyni zamanda şagirdlərin bilik və dünyagörüşünün dərinləşdirilməsində sinifdənxaric işlərin əhəmiyyəti vurğulanır.

Kimyadan sinifdənxaric işlərin əsas vəzifəsi şagirdlərin müstəqil formada kitab üzərində və laboratoriyada eksperimental iş bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Sinifdənxaric işlərin sosial cəhətdən də bir sıra faydalılığı qeyd olunur: şagirdlərdə məsuliyyət hissi, maddi dəyərlərə hörmət, işə hörmətlə yanaşma, ümumi məqsədlər üçün kollektivlə işləmək bacarığı və.s. Daha böyük səviyyədə təşkil olunan sinifdənxaric işlər məktəblilərdə yaradıcı təşəbbüskarlıq, ixtiraçılıq və qiymətli peşə bacarıqları formalaşdırır.

Müəllim sinifdənxaric işə marağı əsas dərs müddətində yaratmalıdır. Məsələn, kimyadan irihəcmli materialların qısa formada tədrisi şagirdlərdə anlaşılmaqlıq yaratdığından, müəllim materialı daha geniş, anlaşılmaqlı formada dərsdənkənar iş zamanı izah edəcəyini şagirdlərə bildirməlidir. Şagirdlərdə yaradılan bu maraq onların materialı daha dərin mənimsəmələrinə şərait yaradır.

Kimyadan sinifdən xaric işlərin məzmunu aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulmuşdur:

➤ Elmilik prinsipi – sinifdən xaric fəaliyyətin uğurlu nəticə alması üçün elmi cəhətdən yüksək səviyyədə təşkil olunmalıdır.

➤ Məqsədə müvafiqlik prinsipi – sinifdən xaric işlərin mövzusu seçilərkən şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı və məktəb proqramından kənara çıxılmamalıdır.

➤ Aktualıq və praktiki əhəmiyyətlik, həyatla əlaqəlilik prinsipi – sinifdən xaric işlərin məzmununu əks etdirən, praktiki əhəmiyyət daşıyan tədbirlər (kimya gecələri, kimya olimpiadaları, ətraf mühit məsələləri üzrə praktik və elmi konfranslar) həyata keçirilməlidir.

➤ Cəlbəedicilik prinsipi – İrəli sürülən problemlərin həlli üçün xüsusilə VII-VIII siniflərdə sinifdən xaric işlər əyləncəli təşkil olunmalıdır. Yəni, sinifdən xaric işlər maraqlı məlumatlardan, gözlənilməz müqayisələrdən, elmi fantastikadan, mübahisə və müzakirələrdən təşkil olunmalıdır.

Sinifdən xaric işlərin mövzuları fərqli yaş kateqoriyalı şagirdlər üçün eyni deyildir. Mövzular şagirdlərin istəyi nəzərə alınmaq şərtilə müəllimlər tərəfindən seçilir. VII sinif üçün sinifdən xaric işlər maddələrin xassələri və öyrənilməsi, ən sadə qurğuların görkəmi, əyləncəli ekskursiyaların təşkili şəklində həyata keçirilə bilər. X-XI siniflərdə şagirdlər olduqca yaxşı, inkişaf etmiş abstrakt təsəvvürə malik olurlar. Onlarda tədqiqatçılıq, yaradıcılıq bacarığı yüksək səviyyədə formalaşır. Ona görə də sinifdən xaric dərslər üzvi kimya, üzvi sintez, analitik kimya, kimya texnologiyası əsasında qurulur.

Kimya axşamları. Şagirdlərdə kimya bilik və dünyagörüşünü zənginləşdirmək, onlarda kimyaya maraq yaratmaq üçün orta məktəblərdə görülən işlərin içərisində mühüm yeri kimya axşamlarının həyata keçirilməsi tutur. Kimya axşamlarının mövzuları əsasən məlum olan maddələrin dərinədən öyrənilməsinə (“Su sadə və maraqlı maddədir”, “Dəniz duzu”), həyatın aktual problemlərinə (“Kimya və həyat”, “Kimya və təbiətin qorunması”), dünyaşöhrətli kimyaçı alimlərin (D.İ. Mendeleev, M.V. Lomonosov, N.N. Zinin, Ə.M. Quliyev, V.S. Əliyev və.s) işlərinə həsr oluna bilər.

Əyləncəli kimya axşamları məktəblərdə böyük uğur qazanır. Kimya axşamlarını həyata keçirən zaman ilkin mərhələ olaraq təşkilat komissiyası yaradılır. Kimya axşamının mövzusu və ssenarisi komissiya tərəfindən müəyyənləşdirilir, VII-XI siniflər arasında hər bir sinif üçün ayrılıqda fərdi mövzu seçilir. Ssenari əsasında hər bir sinif öz mövzularına uyğun olaraq kimya axşamı üçün təqdimatlar hazırlayır. Hər bir təqdimat üçün təqdimat müddəti ayrılır. Təqdimatlar xüsusi səhnələr, mahnılar, şeirlər, kimyəvi tədqiqatlar formasında hazırlana bilər. Bu mərhələnin aparıcı rolu müəllimə məxsusdur.

İkinci mərhələ isə şagirdlərə tapşırılır. Şagirdlər mövzunu əks etdirən,

həqiqətə uyğun şəkildə öz hazırladıqları səhnəni canlandırma bilirlər. Əlavə olaraq kimya axşamlarında başqa mövzularda qısa lakin maraqlı səhnələr, şagirdlərin əl işlərindən (albom, stend,eksperimental materiallar) ibarət sərgilər, mövzu ilə bağlı elmi film və ya səs yazıları hazırlanıb göstərilə bilər.

Kimya axşamlarında eksperiment şagirdlərin kütləvi toplusunda aparılacağı üçün təhlükəsizlik müəllim tərəfindən tam təmin olunmalıdır. Kimya axşamının

keçirildiyi məkan, mövzuya uyğun rəngli plakatlar, şüarlar, xüsusi geyimlər, iştirakçılar üçün mükafat və sertifikatlar dizayn edilir. Əvvəlcədən müəllimlər və şagirdlərdən ibarət münisflər heyəti seçilir. Bütün çıxışlardan sonra münisflər heyəti digər göstəriciləri də nəzərə almaqla hər sinfin çıxışını qiymətləndirir və qalibləri elan edirlər. Qaliblər mükafat və sertifikatlarla təltif olunurlar.

Kimya axşamları orta məktəblərdə hər tədris ilində ən azı bir dəfə keçirilməlidir.

Kimya olimpiadaları. Məktəblərdə kimya fənninin yüksək səviyyədə tədrisində rol oynayan tədbirlərdən biri də kimya olimpiadalarıdır. Kimya olimpiadaları hər il və bir neçə mərhələdə (məktəb, rayon, şəhər, respublika, beynəlxalq) həyata keçirilir. Hər sonrakı mərhələdə iştirak hüququ qazanmaq üçün şagirdlər əvvəlki mərhələni lazımi səviyyədə keçməlidirlər. Mərhələlər keçdikcə çətinlik səviyyəsi də artır, şagirdlərin kimya biliklərinin dərinliyi yoxlanılır, onların xüsusi kimya ədəbiyyatları ilə tanış olub olmadıqları, praktik bacarıqları aydınlaşdırılır. Kimya olimpiadaları, şagirdlərin kimya fənninin nəzəri materialını və praktiki tərəflərini dərinləndirən mənimsəmələrində əsas rol oynamaqla yanaşı, onlarda sağlam rəqabət, məqsədlilik, diqqətlilik kimi bir sıra müsbət keyfiyyətlər də formalaşdırır.

Kimya olimpiadalarında iştirak edəcək şagirdlərin yüksək nəticə göstərə bilməsi, kimya müəllimlərinin şagirdləri düzgün istiqamətdə və dərinləndirən hazırlamasından da aslıdır.

Kimya olimpiadalarının əsas məqsədi kimyaya marağı olan istedadlı uşaqları aşkarlamaq və kimya sahələri üzrə ixtisaslaşmaları üçün həvəsləndirmək, onların məktəbdənkənar işlərdə geniş iştirakını təmin etmək, yaradıcı və qeyri-standart məsələləri həll etmə qabiliyyətlərini yoxlamaqdan ibarətdir.

Xüsusilə, təbiət elmərinə istiqamətli təlim-tərbiyə proseslərinin effektivliyini artırmaq üçün təlim ekskursiyalarının mühüm əhəmiyyəti vardır. Təlim ekskursiyaları- şagirdlərin sinifdə əldə etdikləri biliyi daha faydalı etmək məqsədilə fakt və hadisələri müşahidə oluna biləcəyi təbii şəraitdə rəhbər nəzarəti altında planlaşdırılmış və məqsədəuyğun şəkildə müşahidə etmək və hadisələri dərinliyinə qədər araşdırmağı və dəyərləndirməyi təmin edən üsuldur.

Təlim ekskursiyalarının bir sıra müsbət cəhətləri vardır :

- Dərsin sinifdaxilində məhdudlaşdırılmaması;
- Şagirdlərin hadisələri əyani şəkildə izləmə şansının olması;
- Təcrübə və müşahidələr zamanı beş duyğu üzvünün hərəkətə keçməsilə hadisələr arasında əlaqələr daha aydın olması;
- Əyləncəli olduğu üçün şagirdlərin marağına səbəb olması.

Kimyanın tədris prosesində də təlim ekskursiyalarından geniş istifadə olunur. Kimyadan ekskursiyalar xammal və istehsalat müəssisələrində, metallurjiya zavodlarında, elmi tədqiqat institutlarında, minerologiya muzeylərində və s. həyata keçirilir. Ekskursiya müəssisənin mütəxəssisinin rəhbərliyi altında və kimya müəlliminin iştirakı ilə həyata keçirilir. Şagirdlərə xammalın emalında proseslərin gedişatı, aparatların quruluşu və işləmə mexanizmi əyani şəkildə göstərilir və izah edilir. Beləliklə, şagirdlər daha aydın və davamlı biliyə, əmək tərbiyəsinə yiyələnməklə yanaşı kimya texnologiyasının yeniliklərinə də bələd olurlar.

İntellektual oyunlar. Kimyadan intellektual oyunlar təşkil etməklə şagirdlərin öyrənmə həvəsini artırmaq və onların dünyagörüşünü genişləndirmək olar. İntellektual oyunların təşkilindən öncə müəllim şagirdlərə təqdim olunacaq suallara cavab tapa bilmələri üçün lazım olan ədəbiyyat siyahısı verməlidir. Oyunlara hazırlıq zamanı şagirdlərdə ədəbiyyatla işləmək, kollektivçilik, əməkdaşlıq, tədqiqatçılıq kimi bir sıra bacarıqlar formalaşır. Təqdim olunan suallar əsasən təbiət, təbiət hadisələri, canlı aləm ilə əlaqəli olduğundan məktəblilər onların cavablarını axtarmaqda maraqlı olurlar. Sualların əksəriyyəti tarix, biologiya və digər fənnlərlə inteqrasiya yaradılaraq tərtib olunur. Təqdim oluna biləcək suallara nümunə olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

Qarşınızda iki stəkan su var. Suyun dadına baxmadan hansı stəkanda dəniz suyu, hansında içməli su olduğunu müəyyən edin. (Stəkanlara çiy yumurta salınır. İçməli suda yumurta batır, dəniz suyunda isə üzə çıxır. Duzlu suyun sıxlığı içməli suyun sıxlığından çox olduğundan, yumurtaya təsir edən arximed qüvvəsi duzlu suda daha böyükdür).

Hansı turşu bütün canlıların əsasını təşkil edən elementə malikdir? (Karbonat turşusu)

Birinci dünya müharibəsində hansı qaz kimyəvi silah kimi istifadə edilmişdir? (Xlor).

Dəniz kələmi hansı element ilə zəngindir? Qeyd edək ki, bu elementin insan organizimində çatışmazlığı qalxanabənzər vəzin xəstəliyinə səbəb olur? (Yod).

Sümük qırıldıqda sarğı qoymaq üçün tibbdə istifadə olunan kimyəvi maddənin adı nədir? (Gips).

Fransız aşbaz F.Apper XX əsrin əvvəlində öz peşəkar fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq hansı kəşfi etmişdir? (O, qida məhsullarının konservləşdirilməsi üsulunu kəşf etmişdir).

Nə üçün hidrogen ekoloji təmiz yanacaq hesab olunur? (Hidrogenin yanması zamanı yalnız su əmələ gəlir).

Hansı turşunu həkimlər dezinfeksiya üçün, kimyaçılar isə şüşə hazırlamaq üçün istifadə edirlər? (Borat turşusunu).

Mars planetinin qırmızı planet adlandırılmasının səbəbi nədir? (Mars planetinin səthində dəmir oksidlərinə malik hissəciklər var).

Konserv bankaları nədən hazırlanır? (Ağ jestdən).

Baş beyinin hüceyrələrinin zəhərlənməsinə səbəb olan ağır metal hansıdır? (Qurğuşun).

Tibbdə qanaxmanın qarşısını almaq üçün istifadə olunan maddə hansıdır? (Hidrogen peroksid).

Hansı metal ionu olmadan xlorofill əmələ gələ bilməz? (Maqnezium ionu).

Hansı metal soyuq suda yanır? (Kalium).

Praktikada tökülmüş civəni məhv etmək üçün hansı qeyri-metal istifadə olunur? (Kükürd).

Dəniz suyunun acı olmasının səbəbi nədir? (Maqnezium duzları).

Kibrit fabrikinin işçiləri hansı peşə xəstəliyindən əziyyət çəkirdilər? (Fosfor nekrozu- sümüklərin zədələnməsi).

Şagirdlərin verilən sualları cavablandırması onların dünyagörüşünün dərinləşməsinə və zənginləşməsinə səbəb olur. Digər tərəfdən isə şagirdlər təhlükəsiz və sağlam yaşamaq üçün kimyanın dərinindən öyrənilməsinin vacibliyini dərk edirlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R.Əliyeva, V.Əbbasov, A.Məhərrəmov, M. Əbbasov, S. Naciyyəva, N.Abişov, V.Əliyev, A.Əliyev. Kimya (Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün dərslik). Bakı, "Aspoliqraf", 2015

2. R.Əliyev, Ə.Əzizov. "Kimyanın tədrisi metodikası" (Ümumi məsələlər). Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı Universiteti nəşri.2006, 394 səh.

3. Г.М. Чернобельская. «Методика обучения химии в средней школе». М., «Просвещение» 2000, 230 стр.

4. С.М.Курганский. Увлекательная химия. Москва, Русское слово, 2011, 248 с

М.Г.Шахбазов, Н.Х.Сафиханлы

**Внеклассные работы, как метод вспомогательной формы на курсе
обучения химии в средней школы**

РЕЗЮМЕ

В статье описывается важности внеклассной работы по углублению знаний и мировоззрений школьников, формированию у них навыков экспериментальной работы на курсе химии в средней школы. Была предоставлена информация об определённых принципах и формах построения и проведения внеклассных работ.

M.H.Shahbazov, N.X.Safikhanli

**The extracurricular activities as a helper form of education in teaching chemistry at
secondary school**

SUMMARY

The article provides on the importance of extracurricular activities in deeping of knowledge and outlook of pupils in the chemistry course of secondary school, formation of experimental work skills in them. Information is given about based on certain principles establishing and forms of organization extracurricular activities.

Açar sözlər: sinifdən xaric işlər, kimya axtışları, kimya olimpiadaları, ekskursiya

Ключевые слова: внеклассные работы ,вечер по химии , олимпиады по химии, экскурсия

Key words: extracurricular activities, evening in chemistry, chemistry olympiad, excursion.